

33. История СССР: XIX – начало XX в. – Изд. второе, перераб. и доп. / Под ред. акад. АПН СССР И.А. Федосова. – М., 1987. – С. 159.
34. История СССР: 1861 – 1917 / Под ред. В.Г. Тюкавкина. – М., 1990. – С.19.
35. Там же. – С.10.
36. Крестьянское движение в России в 1857 – мае 1861 г.: Сборник документов / Под ред. д. и. н. С.В. Окуня и д. и. н. К.В. Сивкова. – М., 1963. – С.736.
37. Ленін В.І. „Селянська реформа” і пролетарсько-селянська революція // Повне зібрання творів. – Т.20. – С.163.
38. Российское законодательство X – XX веков. – Том 7: Документы крестьянской реформы. – С.107.
39. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії. – Том 1. – К., 1995. – С.14.
40. Ленін В.І. З приводу ювілею // Повне збір. творів. – Т.20. – С.154.
41. Ленін В.І. П'ятдесятиріччя падіння кріпосного права // Повне зібрання творів. – Т.20. – С.133.
42. Лещенко Н.Н. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года. – С.513.
28. Бурдина О.Н. Крестьяне-дарственники в России: 1861 – 1907 гг. – М., 1996. – С.131.
29. Волк-Карачевский Н. Сорок лет назад (Из воспоминаний мирового посредника первого созыва) // Киевская старина. – 1901. – Т.73. – Кн.IV: Апрель. – С.36-37.
30. Шевченко В.М. Землеволодіння і землекористування селян Чернігівської губернії у II половині XIX – на початку XX ст. // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – Вип.2. – Чернігів, 1993. – С.46-50.
31. Олійник Л.Г., Гора О.Т. селянський рух на Чернігівщині у 1905 – 1907 рр. – К., 1959. – С.12; Теплицький В.П. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні. – С.109 та ін.
32. Підраховано за: Корвин-Пиотровский К.В. Материалы для истории, этнографии и статистики Черниговской губернии. – Чернигов, 1887. – С.99 – 124.
33. Авраменко А.М. Земельная аренда на Левобережной Украине в конце XIX – начале XX в. // Россия сельская: XIX – начала XX века / Отв. ред. А.П. Корелин. – М., 2004. – С.170.
34. Доклад Высочайше учрежденной комиссии ... – С.31.
35. Анфимов А.М. Карловское имение Мекленбург-Стелицких в конце XIX – начале XX в. / Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. – Сборник V. – М., 1962. – С.350.
36. Щербина П.Ф. Селянська реформа 1861 р. у Подільській губернії. (До питання про відрізки) // З історії соціально-економічного розвитку та класової боротьби на Україні XVI – початку XX ст. – К., 1960. – С.198 – 214.
37. Костюшко И.И. Крестьянская реформа 1864 года в Царстве Польском. – М., 1962. – С.271.
38. Теплицький В.П. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні. – С.109.
39. Дружинин Н.М. Русская деревня на переломе: 1861 – 1880 гг. – М., 1978. – С.265.
40. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДАК України). – Ф.318. – Оп.1. – Спр.129. – Арк.61 зв.
41. Варзар В. Воспоминания старого статистика. – Ростов-на-Дону, 1924. – С.10.
42. РДА. – Ф.1291. – 1884. – Оп.53. – Спр.10. – Арк.7.
43. Корвин-Пиотровский К.В. Указ. соч. – С.99-124.

Віктор Дудко

ІЗ КОМЕНТАРЯ ДО ЛИСТІВ АНАТОЛІЯ СВИДНИЦЬКОГО

«Епістолярна спадщина Анат. Свидницького не рясна, – зазначав Михайло Гніп, уперше друкуючи лист автора «Люборацьких» до Петра Єфименка. – Перебуваючи бурхливі літа 1860-х рр. у таких закутках, як Миргород і Козелець, рано опинився письменник на одшибі громадського і культурного життя. Вряди-годи озветься і знову замовкне»¹. Від 1931 р., коли було написано ці рядки, корпус відомого дослідникам епістолярію Свидницького істотно не поповнився: у виданні творів письменника, здійсненому в 1985 р., подано лише шість листів (три з них – це власне офіційні клопотання)².

Здавалося б, такий незначний обсяг епістолярної спадщини Свидницького мав спонукати дослідників вивчити її дуже докладно, вилущити з уцілілих листів максимум інформації про письменника, його оточення і літературну працю. Але так не сталося. Листи письменника досі уважно не прочитано, багато реалій адекватно не пояснено, мало того – не всі епістолярні тексти навіть коректно відтворено. Деякі невивчені матеріали до теми і її дискусійні аспекти висвітлюються у пропонувананих нотатках.

1

Володимир Антонович так описував передісторію участі Свидницького в «Основи»: «[...] приїхав у Київ П. Куліш, відшукуючи сотрудників для «Основи». Він зустрівся з А. Свидницьким, спостеріг його талант, оцінював його етнографічні відомості і залучив його писати для «Основи». Се мало для Анатолія рішучий в його життю вплив. Він із ентузіазмом засів за працю»³. (Пантелеймон Куліш перебував у Києві наприкінці червня – на початку липня 1860 р.⁴) Відомо, що у другій половині 1860 р. Свидницький надіслав до редакції статті «Злий дух», «Відьми, чарівниці, опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського», «Вимова наша українська і потреба нашого орфографовання»⁵. Статтю «Відьми, чарівниці, опирі...» письменник супроводив написаним у вересні 1860 р. листом⁶. Деякі його важливі положення, що, безумовно, потребують коментаря, у наявних публікаціях залишено без відповідних пояснень.

Свидницький писав: «Будьте ласкаві, добродію, дайте відписку якнайхутче, та коли моє писання годяще, то пришліть грошей, бо або з біди загину, або університет кину. В тім “объявлении” Вашмосць надрукували, що ще буде і друга звістка друкована, вже ширша, то не забудьте, прошу Вашеці, і мені її прислать, як уже готова і коли це не буде турбацією для вашмосць добродія. [...] Жду відпису, як дитя Великодня [...]» (1958, 485)⁷.

Згадане в листі Свидницького «объявление» – це перше оголошення про видання «Основи», яке донедавна не потрапляло в поле зору її дослідників. Воно було опубліковане на початку травня 1860 р. на окремому аркуші формату, близького до нинішнього А4 (дві непагіновані сторінки)⁸. Слід гадати, що примірник відповідного оголошення дістав від Куліша і Свидницький.

У першому оголошенні «Основи» викладалися програма часопису й істотні редакторські зауваги щодо реалізації її, а також інформація для авторів (до пізніших редакційних оголошень її не було включено). Викладаючи засади відносин редакції з авторами майбутнього журналу, Білозерський зазначав: «[...] доставление постоянным сотрудникам не менее 3-ей части всего вознаграждения за статьи тотчас по принятии их редакцией, не дожидаясь напечатания»⁹. Можна думати, що, реагуючи саме на це повідомлення редакції, Свидницький і звертався до Білозерського із проханням надіслати гонорар. Однак із невідомих причин не дістав його, мусив невдовзі остаточно залишити університет св. Володимира і зайняти у грудні 1860 р. посаду викладача Миргородського повітового училища¹⁰.

Завершувалося перше редакційне оголошення повідомленням Білозерського: «Подробное объяснение к программе с указанием имен сотрудников и важнейших статей, которые войдут в первые книжки «Основы», будет напечатано впоследствии»¹¹. Докладне редакційне оголошення, яке хотів мати Свидницький, дістало цензурний дозвіл Лебедева 14 жовтня (2 непагіновані сторінки формату, близького до нинішнього А3). Оголошення це розсилалося передплатникам газет «Санкт-Петербургские ведомости», «Московские ведомости», журналів «Русский вестник», «Современник», друкувалося у ряді інших періодичних видань¹². Воно справді містило список авторів «Основи» і відомості про твори, що вже були у розпорядженні редакції. Ішлося в оголошенні і про Патриченка (псевдонім Свидницького). Серед наявних у редакційному портфелі творів було названо: «Патриченка: «Злий дух» – ряд этнографических рассказов на ю[жно]р[усском] яз[ыке]»¹³. Згодом, як свідчив сам Свидницький, він дістав із редакції від

Білозерського повідомлення: «Этнографические статьи Ваши будут напечатаны» (139).

Однак ні «Злий дух» та інші названі статті, ні «Народні оповідання» і роман «Люборацькі», який Білозерський також оцінив прихильно (139), в «Основі» світу не побачили. З'ясовуючи, чому не було надруковано в часописі студію «Злий дух», небезпідставні міркування висловив Герасименко: «Можна гадати, що подібних творів чимало поступало до редакції, і тому в першу чергу друкувались твори вже відомих авторів (Панька Куліша, Стороженка, Г. Барвінок та ін.), або тих, що були тісніше зв'язані з редакцією журналу. Твір же Свидницького, як письменника-початківця, все відкладався, аж поки журнал “Основа” не припинив свого існування»¹⁴. Ці міркування належить доповнити заувагою про стратегічну настанову редакції часопису на українсько-російську двомовність. Як свідчить спеціальний аналіз, Білозерський, вважаючи важливим сегментом аудиторії тих читачів, які не вододіли українською, послідовно дбав про їхні інтереси – і, попри те, що мав чималий запас україномовних текстів, придатних до друку, у кожному числі віддавав їм лише *частину* журнальної площі. Ця теза, попри свою позірну фантастичність, насправді такою не є – якщо поглянути від відповідним кутом зору на конкретне співвідношення україно- і російськомовних матеріалів у числах «Основи». Обсяг українського і російського сегментів чисел часопису варіювався – але, як правило, переважав російський¹⁵. Тому з українських творів утворювалася «черга», яка, однак, часто порушувалася – так, у період участі Куліша в редакційній роботі його твори (підписані і власним прізвищем, і псевдонімами) займали дуже значну частину українського сегмента, що викликало обгрунтовані нарікання інших авторів¹⁶.

2

В «Основі» з'явилися лише дві публікації Свидницького – етнографічна студія «Великдень у подолян», що постала як відгук на перший випуск праці Каленика Шейковського «Быт подолян» (1860), і допис «Из М[иргорода]. (Письмо к редактору)».

У листі до Петра Єфименка, написаному в серпні 1862 р.¹⁷, коли Свидницький вже перебував на акцизній службі в Козельці, він вказав на друкарську помилку, якої редакція «Основи» припустилася у публікації статті «Великдень у подолян». Автор її інформував свого кореспондента: «До речі сказати, що в “Великодні” друк дав промах там, де вживають воду гарячу. Перед “Як покривають молоду...” повинна стояти крапка, бо “воду з відром” *ставля[ть]* холодно. Тут мою рукопись поламали» (139)¹⁸. На це авторське виправлення звернув увагу Герасименко, який уперше включив «Великдень у подолян» до зібрання творів Свидницького. У коментарі до видання 1958 р. він повідомив, що в тексті републікованої студії виправлено помилку, на яку вказав автор (1958, 497). Герасименко справді скоригував відповідне місце «Великодня у подолян», але некоректно, оскільки хибно зрозумів вказівку Свидницького.

В «Основі» відповідне місце студії «Великдень у подолян» було подано так: «В разных гаданьях также употребляется вода; напр., на *Андрея* *вливают* *воском*, *оливом*. Тогда употребляется вода холодная – лучше, если *непечата*, но и горячая вода употребляется, напр., *как вливают* *плаксивиці*, *как покривают* *молоду* (на Подоли не водят в церковь *скривати*, а покривают дома – завивают в *намітку*; до церкви ходят на *вивід*), *садовлять* *її на ослін*, *чи що*, а під ослоном відро з водою, щоб здорові були, *як вода*»¹⁹. Фрагмент, на неточність відтворення якого в часописі звертав увагу адресата Свидницький, у першому передруку було подано таким чином: «Тогда употребляется вода холодная – лучше, если *непечата*, но и горячая вода употребляется. *Як вливают* *плаксивиці*, *як покривают* *молоду* (на Подоли не водят в церковь *скривати*, а покривают дома – завивают в *намітку*; до церкви ходят на *вивід*), *садовлять* *її на ослін*, *чи що*, а під ослоном відро з водою, щоб здорові були, *як вода*» (1958, 413). Так само було відтворено це місце й у пізніших

публікаціях (1985, 460)²⁰. Але ж Свидницький виразно писав, що крапка має стояти перед «Як покривають молоду...», а не «Як виливають плаксивиці...». З урахуванням авторського уточнення мало би бути: «Тогда употребляется вода холодная – лучше, если *непочата*, но и горячая вода употребляется, напр., *як виливають плаксивиці. Як покривають молоду* (на Подоли не водят в церковь *скривати*, а покривают дома – завивают в *намітку*; *до церкви ходят на вивід*), *садовлять її на ослін, чи що, а під ослоном відро з водою, щоб здорові були, як вода*». Саме так слід відтворювати відповідний фрагмент у подальших публікаціях «Великодня у подолян»²¹.

3

Написана у формі листа до Василя Білозерського кореспонденція Свидницького «Из М[иргорода]. (Письмо к редактору)»²² не належить до епістолярію у вузькому значенні слова. Проте віціліла (заклучна) частина автографа допису містить важливий додаток, призначений не для друку, а власне для редактора українського часопису. Про цей рукопис Свидницького із зібрання Василя Тарновського Борис Грінченко поінформував понад сто років (подавши й авторську дату його – 14 серпня 1861 р.)²³, проте дослідники життя і творчості автора «Люборацьких» залишали відповідне повідомлення поза увагою.

Розглядаючи кореспонденцію, Шевчук зазначає: «[...] до речі, в журналі допис не підписано, навіть заголовок подано скорочений, але письменник зголошується щодо авторства нарису в листі до В. Гнилосирова» (2006, 46). Чернігівський автограф Свидницького дає змогу відтворити деякі істотні обставини публікації його допису в «Основі». Як свідчить автограф, кореспонденцію було надруковано в часописі анонімно на прохання автора, який писав у постскрипті: «Если можно, в печати пропустите мою фамилию, даже не выставляйте известного Вам моего псевдонима (Патриченко); потому что я могу подвергнуться преследованиям и пострадать. В случае возражали бы и стали бы помогать моей фамилии, чего, впрочем, надеяться нельзя, тогда только, я желал бы, огласите ее. Истина моих слов несомненна, как очевидца, и пр.»²⁴. Оскільки Свидницький не просив опустити в «Основі» і назву міста, з якого було надіслано лист, можна твердити, що відповідне рішення ухвалила редакція²⁵.

Принагідно належить вказати, що автограф кореспонденції містить численні редакторські поправки, які потребують спеціального вивчення. Сподіваючись згодом повністю відтворити уцілілий фрагмент автентичного тексту Свидницького і поправки Білозерського та розглянути ці матеріали на тлі оприлюдненого в часописі тексту, наведу нині три версії одного речення, яким завершувалася «основ'янська» публікація. Авторський варіант Свидницького: «Будьте столь добры: напечатайте это письмо в «Основе»; быть может, повторю, общественное мнение вразумит наших любителей чистоты, и они не будут препятствовать *честним* петь и веселиться, как не препятствуют *нечестным*»²⁶. Текст із урахуванням редакторських виправлень Білозерського: «Будьте так добры: напечатайте это письмо в «Основе»; быть может, повторяю, кто-нибудь посильнее нашего городничего (если это возможно) вразумит наших любителей чистоты, и они не будут препятствовать *честним* петь и веселиться, как не препятствуют *нечестным*»²⁷. Надруковано в «Основі»: «Будьте так добры: напечатайте это письмо в «Основе»; быть может (повторяю), кто-нибудь – посильнее наших (если это возможно) – вразумит наших любителей чистоты, и они не будут препятствовать *честным* петь и веселиться, как не препятствуют *другим*»²⁸. Як можна гадати, оприлюднена в журналі версія заключного речення постала внаслідок цензурного втручання.

4

Детально аналізуючи лист письменника до Єфименка, Шевчук припустився деяких фактичних помилок, принаймні одна з яких, безсумнівно, постала через відсутність задовільного коментаря. Свидницький інформував адресата:

«Білозерський поїхав в Галичину, із Львова вже писав лист. Про його друковано в галицькім “Слові”, що привітали щирого українця» (140). Міщук пояснив цитоване місце таким чином: «Ця поїздка відбулася 1862 р. і мала певне значення налагодження культурних зв'язків між Галичиною і Східною Україною» (1985, 562). Дослідник не зазначив, про якого саме Білозерського писав Свидницький. Отож не надто обізнаний читач, зустрівши двома сторінками раніше (в коментарі до листа Свидницького до Василя Гнилосирова від 21 травня 1862 р.) довідку про редактора «Основи» Василя Білозерського (1985, 560), мав би думати, що саме про нього йдеться і в листі до Єфименка. Неідентифікованість у коментарі особи Білозерського, який «поїхав в Галичину», виглядає, збила з пантелику і такого ерудованого читача, як Шевчук, – він зазначає, реферуючи лист Свидницького до Єфименка, що письменник «дає розлогу інформацію про [...] громадівців» і називає серед них «В. Білозерського» (2006, 17–18). Хоча контекст самого листа не дає підстав так гадати, оскільки в ньому Свидницький писав про колишніх чи тогочасних членів київської громади, до якої Василь Білозерський ніколи не належав.

Нічого не повідомив Міщук і про згадану в листі Свидницького публікацію «Слова», обмежившись загальною довідкою про це видання: «[...] громадсько-політична і літературна газета, орган “москвофілів”. Виходила у Львові у 1861–1887 рр. Орієнтовуючись загалом на російську великодержавну пресу, в 60-х роках іноді вміщувала матеріали, прихильні до українського національно-культурного руху» (1985, 562). Тим часом відповідну львівську публікацію давно розшукано і запроваджено до наукового вжитку – Кирило Студинський використав її у студії «До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873»²⁹. Ось текст львівської замітки, опублікованої у липні 1862 р.: «На сих днях пребивали меж нами у Львові два молодці-академіки із Києва – один, родом серб, остававший вже через 6 літ на воспитанню в Київській духовній академії; другий, настоящий українець, братанець редактора «Основи» Білозерський. Наша молода громада приймала їх всюди з братерським чувством і правдивим восторгом»³⁰. Як впливає із публікації «Слова», «братанець» редактора «Основи» – це член київської громади Іван Білозерський (1841–1921), згодом літератор і видавець, перекладач творів російських письменників італійською мовою³¹.

Потребує корекції і Шевчукове твердження про те, що Свидницький, розповідаючи про київських громадівців, називає у досліджуваному листі «Тишинського, Бургарів, Митаревського» (2006, 18). Як зрозуміло з контексту, дослідник вважає, що Бургарі – це прізвище. Уважне прочитання досліджуваного листа свідчить однак, що Свидницький писав про болгарських студентів Університету св. Володимира: «Бургарі – хто в університеті, а хто додому поїхав» (140). Що саме таке тлумачення слушне, переконують уже рядки із того ж листа письменника: «По-бургарській я забув зовсім, [...] по-французькій і те забув, що знав. І латинь забув» (141)³².

5

На підставі листа Свидницького до Єфименка Шевчук слушно висловився про тогочасну «наближеність» Свидницького «до громад, зокрема київської та чернігівської» (2006, 17). Відомо, що письменник підтримував контакти і з полтавськими громадівцями (139)³³, і з харківськими. Відповідний конкретний матеріал однак не завжди лежить «на поверхні», його треба видобути з листів, враховуючи їх контексти.

Про Шиманенка, якому Свидницький в листі до Гнилосирова від 21 травня 1862 р. просив переказати вітання, у коментарі Міщука сказано лише, що це «член харківської громади» (1985, 561). Цілком очевидно, що згадана в листі особа – випускник Харківського університету юрист Андрій Шиманов (1836–1901), українізовану форму прізвища якого вжив Свидницький. Шиманов був помітною фігурою і в харківській громаді, і – з 1862 р. – у полтавській. Разом із полтавськими

громадівцями Олександром Строніним, Василем Шевичем і Віктором Лободою за звинуваченням в українському сепаратизмі у вересні 1862 р. заарештований і ув'язнений у Петропавлівській фортеці, у грудні 1862 р. без суду висланий до Курська³⁴.

У тому, що автор досліджуваного епістолярного документа переказував вітання саме Шиманову, пересвідчує надісланий з Охтирки лист Гнилосирова до Свидницького від 16 травня 1862 р., на який адресат відповів 21 травня. Гнилосиров, зокрема, зазначав: «Я [...] працюю тутечка [...] в казенній повітовій школі, як, здається, й писав Вам у письмі Шиманова. Ми в Охтирці після Великодніх свят теж скремсали вечорниці, щоб допомогти трохи недільній школі, і збрали з нещадком 50 карб[ованців] грошей. Шиманов скомпонував і читав «О значенні літературних вечеров в наше время» і автобіогр[афію] Шевченка»³⁵.

Як з'ясовується, стосуються не лише адресата, а й Шиманова такі рядки з листа Свидницького до Гнилосирова, які потребують додаткового пояснення: «І найперше спасибі за ласкаву пам'ять; а я думав, що вже забули-сьте мене [...]. І збиравсь до Вас писати, та подумую-подумую – не знаю, як звати, і не пишу. Аж тепер, спасибі Вам, розворушили мене, неробу. Та відколи бачили-сьмо-ся, стільки всього перевернулось, що й не перелічити, а не то переписати [...]»³⁶. Оскільки Свидницький, як сам пояснює, не писав до Гнилосирова тому, що забув, як його звати, зрозуміло, що їхнє знайомство було епізодичним. Можна цілком певно твердити, що Гнилосиров і Шиманов заізналися зі Свидницьким улітку 1861 р. у Миргороді, подорожуючи по Україні, як свідчив згодом Шиманов, з метою «добробовестного етнографического изучения края»³⁷. Саме він ініціював відповідну мандрівку на початку 1861 р.³⁸ і згодом запросив до участі в ній Гнилосирова, на той час також активного учасника харківської громади³⁹. Шиманов, докладно відповідаючи перед слідчою комісією у грудні 1862 р. на питання про його знайомих, зазначав: «В Миргороде: Свидницький – теперь служит где-то в другом месте, по акцизу; познакомился в дороге»⁴⁰. Згодом Шиманов конкретизував це свідчення: «В Полтавской губернии я встретил одного только человека Киевского университета и знакомого с тамошним украинским кружком: это в Миргороде учителя Свидницкого, которого [...] просил доставить мне некоторые этнографические материалы»⁴¹. Свидницький, як впливає зі свідчення Шиманова, інформував тоді його і Гнилосирова про київську громаду, чим спростив їхні київські контакти.

Із видань творів автора «Люборацьких» годі довідатися про те, що до його листа до Гнилосирова було додано не лише поезію Свидницького «Росте долом березина» (1958, 498; 1985, 552), а й дописку активного члена харківської громади Михайла Жученка (1840–1880)⁴². Ця коротка епістола, звернена до давнього авторового приятеля, також становить інтерес для дослідника кола контактів Свидницького. Жученко, зокрема, писав до Гнилосирова: «При сій вірній оказії свидѣтельствую Вам, козаченьку, наше: будьте здорові! Ми тепер у Миргороді, у шановного пана у хаті. Їду завтра на Лохвицький повіт, а відтіль до Києва буду простувати»⁴³. Тож можна твердити, що Жученко був іще одним інформатором Свидницького про діяльність харківської громади.

* * *

Викладені матеріали до коментування листів Свидницького дають змогу точніше відтворити історію його участі в «Основі», коло контактів письменника у 1860–1862 рр.

Але ці нотатки, ясна річ, не є підставою вважати досліджувану тему «закритою». Студії, спрямовані на повніше розкриття інформаційного потенціалу листів Свидницького, слід продовжувати.

Джерела та література:

1. Гніп М. Лист А. Свидницького до П. Єфименка // Літературний архів. – 1931. – № 1/2. – С. 138. (Далі посилаюся на цю публікацію в тексті, вказуючи сторінку).
2. Див.: Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси / Вступ. стаття П.П. Хропка; Упоряд.

і приміт. Р.С. Міщук. – К., 1985. – С. 518–528. (Далі посилаюся на цей збірник творів у тексті, вказуючи рік видання і сторінку). До того, що дослідники розпоряджують мізерною кількістю листів письменника, причинилися не лише обставини, на які звернув увагу Гніп. Свидницький, як можна гадати, листувався переважно із такими ж різночинцями, як сам, а реалії їхнього життя не сприяли збереженню архівів. (Архів письменника також втрачено).

3. В. [Антонович В.] До біографії А.П. Свидницького // Зоря. – Ч. 11. – С. 195.

4. Див.: Письма Кулиша к Д.С. Каменецкому. 1857–1865 / Публ. А. Л[азаревского] // Киевская старина. – 1898. – Т. LXI. – Июнь. – Отд. I. – С. 387–389, 393–394. (На підставі аналізу змісту листа, опублікованого на с. 393–394 за № 41, можна твердити, що його у публікації датовано помилково: треба не «Іюля 25», а «Іюня 25»).

5. Див.: Житецький Г. Лист і вірші Свидницького про селянські екзекуції // Україна. – 1924. – Кн. 4. – С. 95.

6. Відповідний лист не має авторської дати, про що свідчить фотокопія його автографа у вид.: Свидницький А. Твори / Впоряд., підгот. текстів, вступ. стаття та приміт. В.Я. Герасименка. – К., 1958. – Вклеїка між с. 304–305. (Далі посилаюся на цей збірник творів у тексті, вказуючи рік видання і сторінку). Володимир Герасименко, перший публікатор листа, позначив його редакторською датою – «ІХ 1860» (1958, 485), яку Ростислав Міщук помилково сприйняв як авторську (1985, 518).

7. Тут і далі цитую листи Свидницького за першопублікаціями. Текст листа до Василя Білозерського уточнюю за фотокопією автографа.

8. Публікацію санкціонував 1 травня 1860 р. Степан Лебедев, майбутній постійний цензор українського журналу (див.: Дудко В.І. Із передісторії журналу «Основа»: редакційні оголошення 1860 року // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – Ізмаїл, 1999. – Вип. 6. – С. 115).

9. Цит. за: Дудко В. Перше передплатне оголошення редакції журналу «Основа» // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 1. – С. 28.

10. Див.: Сиваченко М.Є. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – К., 1962. – С. 67–69.

11. Цит. за: Дудко В. Перше передплатне оголошення редакції журналу «Основа». – С. 28.

12. Див.: Дудко В.І. Із передісторії журналу «Основа»: редакційні оголошення 1860 року. – С. 129–130.

13. Українська преса: Хрестоматія. – Львів, 1999. – Т. 1 / За ред. М.Ф. Нечитайлока. – С. 93.

14. Герасименко В. Анатолій Свидницький: Літературний портрет. – К., 1959. – С. 118.

15. Докладно див.: Дудко В.І. Українсько-російська двомовність журналу «Основа»: стратегія і практика // Вісник Київського славистичного університету. Серія: філологія. – К., 2007. – Вип. 34. – С. 16–26.

16. Див.: Бернштейн М.Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років ХІХ ст. – К., 1959. – С. 194.

17. Лист цей, як свідчать публікації Гніпа й Герасименка, не має авторської дати. Гніп вважав, що відповідний епістолярний документ постав «десь наприкінці серпня 1862 р.» (138). Із його висновком солідаризувався Герасименко, позначивши редакторську дату: «VIII 1862» (1958, 489). Міщук, однак, помилково потрактував відповідну дату як авторську, розташувавши її на початку листа (1985, 522); на першій сторінці автографа, як свідчить її фотокопія (див.: Сиваченко М.Є. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – С. 129), авторська дата відсутня.

18. У пізніших публікаціях відповідного листа наведене місце подано з цілком очевидною помилкою: замість «друк дав промах» – «друк дав промов» (1958, 490; 1985, 523). Причому у коментарі Герасименка до «Великодня у подолян» цей епістолярний фрагмент наведено так, як у першодруку (1958, 497). Хоча упорядники видань творів письменника називали джерелом публікації досліджуваного листа саме автограф, зіставлення наявних публікацій із фотокопією його першої сторінки пересвідчує, що оригінал у всіх випадках відтворено некоректно. Про необізнаність Міщука з автографом досліджуваного листа свідчить і хибна вказівка дослідника на місце збереження документа: Центральний державний історичний архів СРСР у м. Москві (1985, 561). Коментатор, не з'ясовуючи реального місця збереження автографа на час появи видання 1985 р., повторив інформацію, яку подав Герасименко (1958, 499). Тим часом відомо, що у 1961 р. матеріали Центрального державного історичного архіву СРСР у м. Москві, які стосуються суспільно-політичного і революційного руху ХІХ – початку ХХ ст. потрапили до Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР (див.: Государственные архивы СССР: Справочник / Сост. Н.М. Андреева, Л.М. Бабаева, Т.М. Булавкина и др. – М., 1989. – Ч. 1. – С. 9). Нинішня назва сховища – Державний архів Російської Федерації; відповідний лист Свидницького зберігається у фонді ІІІ відділення секретної імператорської канцелярії.

19. Свидницький Ан. Великдень у подолян: (По поводу «Быта подолян» Шейковского. Выпуск 1-й. 1860 г. Киев) // Основа. – 1861. – Окт. – С. 48.

20. Див. також публікацію «Великодня у подолян» в українському перекладі Валерія

Шевчука: Свидницький А. Люборацькі. Оповідання. Нариси та статті / Вступ. стаття В. Шевчука; Упоряд. Р. Мовчан. – К., 2006. – С. 533. (Далі посилаюся на цей збірник творів у тексті, вказуючи рік видання і сторінку).

21. Окрім помилки, на яку вказав автор статті, слід звернути увагу й на послідовну заміну в републікаціях авторської форми «Подолі» (вживаної в «Основи» і в публікаціях інших авторів) на модернізовану «Подолли». Розглянутий епізод з історії передруків «Великодня у подолян» – не єдина підстава твердити, що жодна його републікація не є коректним відтворенням тексту Свидницького. Обмежуся найновішим прикладом фальсифікації тексту відповідної студії. Фрагментарний реальний коментар до неї Герасименко подав посторінково, поруч із примітками Свидницького (1958, 408–472), авторство яких, за одним винятком, було обумовлено вказівкою «Прим. А. Свидницького» (причому авторські уваги подавалися, як і в першодруку, російською, а Герасименкові – українською). Шевчук не інформує, за яким джерелом було здійснено переклад «Великодня у подолян». Однак зіставлення відповідної української інтерпретації із публікацією 1958 р. свідчить, що джерелом була саме вона: перекладач, на жаль, не розрізняв примітки Свидницького й публікатора і подав їх усі як авторські (2006, 528–590), причому одну примітку Свидницького беззастережно вилучив.

22. Кореспонденцію «Из М[иргорода]. (Письмо к редактору)», спрямовану проти міської поліції, яка розганяла «вулиці», ніколи не було републіковано, хоча, приміром, Шевчук, цілком слушно трактує її як «цікавий причинок до життя А. Свидницького в Миргороді», що має «значення [...] і етнографічне» (2006, 46).

23. Див.: Каталог Музея українских древностей В.В. Тарновского. – Чернигов, 1900. – Т. 2 / Сост. Б.Д. Гринченко. – С. 360.

24. Фонди Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського. – № Ал 17–107/37.

25. Варто зазначити, що в оголошенні про вихід у світ жовтневого числа «Основи» за 1861 р. назву публікації Свидницького було подано повністю: «Из Миргорода» (без розкриття авторства). Див.: Санкт-Петербургские ведомости. – 1861. – 30 нояб. – № 266. – С. 1460; Московские ведомости. – 1861. – 10 дек. – № 271. – С. 2204.

26. Фонди Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського. – № Ал 17–107/37.

27. Там само.

28. [Свидницький А.] Из М[иргорода]. (Письмо к редактору) // Основа. – 1861. – Окт. – С. 145.

29. Див.: Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 // Україна. – 1928. – Кн. 2. – С. 19.

30. Новинки // Слово. – 1862. – 11 (23) лип. – Ч. 54. – С. 214.

31. Про Івана Білозерського, випускника Університету св. Володимира 1863 р., див.: Житецький І. Київська громада за 60-тих років // Україна. – 1928. – Кн. 1. – С. 102; Слогоди Кесаря Білиловського / Вступ. стаття, публ. І. Заславського; Комент. С. Захаркіна // Київська старовина. – 2000. – № 1. – С. 150–151; Варварцев М., Захаркін С. Біля витоків італійської гоголіани // Слово і час. – 2002. – № 7. – С. 77–79 (ця стаття містить відомості про подорож Івана Білозерського до Галичини влітку 1862 р. і його знайомство зі Свидницьким).

32. Пор. у студії Свидницького «Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського»: «Ув бургарів єсть також опир [...]»; «Чув від самих бургар у Києві»; «В бургарів опирі тож червоні [...]», «Бургарські *магіосниці* здіймають і зорі, і місяць та й доять (від бургар чув у Києві)», «Через кілька днів (у бург[ар] 40 днів) [...]»; «Бургари кажуть, що попереду треба того кажана червонцем зарізати [...]» (1958, 362, 363, 364, 395, 397; 2006, 484, 486, 516, 518, 519).

33. Відомо також, що влітку 1861 р. Свидницький зустрічався з полтавськими громадівцями Василем Куликом, Олександром Кониським і Дмитром Пильчиковим і прочитав їм тоді щойно написаний для «Основи» «Великдень у подолян» (див.: Кониський О. Біографічні замітки // Ватра: Літературний збірник / Видав Василь Лукич.– Стрий, 1887. – С. 115).

34. Протоколи допитів Шиманова із відповідної слідчої справи опубліковано (див.: Гніп М. Громадський рух на Україні 1860-х рр. – Х., 1930. – Кн. 1: Харківська громада. – С. 96–149). Дослідник присвятив Шиманову й окрему публікацію: Гніп М. До історії українського руху 1860-х рр.: (Записка А.Л. Шиманова) // За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1930. – Кн. 5. – С. 170–182.

35. Житецький Іг. Лист і вірші Свидницького про селянські езекуції. – С. 93–94. Гнат Житецький, публікуючи відповідний лист Гнилосирова, подав про Шиманова інформативну примітку (див.: Там само. – С. 93).

36. Там само. – С. 94.

37. Гніп М. Громадський рух на Україні 1860-х рр. – Кн. 1. – С. 129. Намір Шиманова підготувати для «Основи» докладний «літературный отчет» (Там само. – С. 97) про подорож не було реалізовано. Він свідчив: «Только несколько строк, имевших характер как бы вступления к предположенному отчету, были помещены в «Основе» (Там само). Відповідну публікацію див.: Шиманов А. О путешествии по Украине // Основа. – 1862. – Січ. (янв.). – С. 75–78.

38. Гніп М. Громадський рух на Україні 1860-х рр. – Кн. 1. – С. 97; Іофанов Д. Записи про

Шевченка у щоденнику В.С. Гнилосирова // Іофанов Д. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. – К., 1957. – С. 86.

39. Гніп М. Громадський рух на Україні 1860-х рр. – Кн. 1. – С. 101. Данило Іофанов, коментуючи щоденниковий запис Гнилосирова про передбачувану подорож, тлумачив відповідне свідчення помилково: «Йдеться про гадану поїздки В. Гнилосирова та інших студентів Харківського університету на село для популяризації і розповсюдження творів Шевченка та інших українських письменників» (Іофанов Д. Записи про Шевченка у щоденнику В.С. Гнилосирова. – С. 100).

40. Гніп М. Громадський рух на Україні 1860-х рр. – Кн. 1. – С. 99.

41. Там само. – С. 129.

42. Про участь Жученка у громаді див.: Іофанов Д. Записи про Шевченка у щоденнику В.С. Гнилосирова. – С. 82–86, 97.

43. Житецький Іг. Лист і вірші Свидницького про селянські екекуції. – С. 96. Подорож Михайла Жученка й учасника полтавської громади Миколи Боровиковського з Харкова «до Києва і Чернігова, щоб побачитись з земляками» (Гніп М. Громадський рух на Україні 1860-х рр. – Кн. 1. – С. 210–211), відбулася у квітні–червні 1862 р. Також див.: Там само. – С. 27, 120–121, 213; Статті для журналу «Основа» (1861–1862), заборонені цензурою / Вступ. стаття, публ., комент. В. Дудка // Київська старовина. – 1997. – № 1/2. – С. 89–90, 100.

Олександр Рахно

ГОЛОВА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ УПРАВИ В.М.ХИЖНЯКОВ: ВІХИ ЖИТТЯ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Органи місцевого самоврядування – земські установи, що виникли в Російській імперії в процесі буржуазних реформ 60-70-х рр. XIX ст., відіграли важливу роль у соціально-економічному та культурному житті країни. У цьому, безперечно, є й заслуга виборних керівників земств – голів повітових і губернських земських управ. На жаль, дослідники не приділяли належної уваги персоналіям цього рівня регіонального управління. Помітний слід в історії нашого краю залишив, зокрема, Василь Михайлович Хижняков (1842-1917) – учитель Чернігівської чоловічої гімназії, гласний міської думи та її голова, гласний чернігівських повітового та губернського земських зібрань й голова губернської земської управи.

В. М. Хижняков народився 1842 р. у Києві в дворянській родині чиновника духовного відомства Михайла Михайловича (?-1875) та його дружини Анастасії Петрівни. Батько закінчив Київську духовну академію і з 1835 р. служив у Київській духовній консисторії. У 1869 р. він здобув чин колезького радника і за довготривалу службу був нагороджений орденом св. Володимира IV ступеня¹.

В.М.Хижняков здобув середню освіту у Київській гімназії і у 1860 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. Період його навчання в університеті припав на період реформ, які проводив імператор Олександр II. Звільнення селян від кріпацтва, певна лібералізація суспільного життя вплинули на формування громадянської позиції В.М.Хижнякова.

Після закінчення університету він у серпні 1864 р. розпочав службу на посаді учителя Пінської гімназії. Через два роки Міністерство народної освіти перевело його до Чернігівської чоловічої гімназії, де він працював протягом 1866- 1879 рр., викладаючи спочатку латину, а потім російську словесність².

У Чернігові В.М.Хижняков одружився з дочкою протоієрея Олександрією Василівною Кизимовською і мав з нею сімох дітей, серед них сина Василя (1871-1949), в майбутньому лікаря і відомого громадсько-політичного діяча.

Проте більшу частину свого життя В.М.Хижняков віддав службі в органах місцевого самоврядування. У 1870 р. він був обраний на чотири роки гласним новоствореної Чернігівської міської думи. На нього, зокрема, були покладені обов'язки дільничного попечителя під час епідемії холери, розпорядника новозаснованої недільної школи. Активна діяльність В.М.Хижнякова знайшла